

Jens Brinch: Notat om analysen af staten

Det foreliggende notat om analysen af staten skal hovedsageligt angive nogle metodologiske problemer ved analysen af den kapitalistiske stat. De emner, som berøres, vedrører alle kun problemstillinger i forbindelse med forholdet mellem kapitalistisk stat og kapitalistisk produktionsmåde, ikke statens genetiske udvikling som sådan.

Analysen af den kapitalistiske stat må tage sit udgangspunkt i produktionsmådens grundlæggende forhold – kapitalforholdet – og dets iboende grænser. Det vil netop være disse grænser, som betinger den stadigt mere omfattende statslige regulering af den kapitalistiske produktion. Denne problemstilling forsøges udarbejdet i det følgende.

I. Statsanalyse ud fra de økonomiske statsfunktioner og kapitalens valoriseringsbetingelser

Tyngdepunktet i udviklingen af en marxistisk statsteori må utvivlsomt ligge funderet i analysen af de økonomiske statsfunktioner i vid forstand, nemlig set som funktioner, der opstår historisk og samfundsmæssigt ud fra kapitalens historiske og samfundsmæssige valoriseringsbetingelser.

Vi må huske, at de to adskilte men sammenhængende karakteristika for den kapitalistiske produktion er 1) at produkterne er varer og 2) at produktionen primært er produktion af merværdi, hvor varen er denne merværdis nødvendige bærer eller materielle form. Det centrale i kapitalen og den politiske økonomi er derfor: Hvorfra kommer merværdien? Hvorledes fordeles den? Hvad sker der med den, når den f.eks. skal transformeres til kapital? osv. osv.

Kort sagt: Hvilke samfundsmæssige betingelser gives, for at kapitalen fungerer som kapital og ikke blot som penge (dvs. er merværdiproducerende). Det er i al korthed indholdet af »kapitalens valoriseringsbetingelser«, alfa og omega i kapitalistisk produktion. Marx' merværditeori eller merværdilære udgør således den teoretiske nøgle til forståelsen af den kapitalistiske produktionsmåde.

Nogle vil måske kalde dette et »økonomisk« eller endda »økonomicistisk« udgangspunkt, fordi de fundamentale begreber opfattes som økonomiske. Det er dog lidt af en misforståelse. Merværdi, og specielt *kapital* er jo ikke kun økonomiske begreber, men langt snarere samfundsmæssige,¹ idet f.eks. *kapital* indholdsmæssig betegner et samfundsmæssigt produktionsforhold: et forhold mellem penge, der fungerer som kapital (værdiynglende) og det, som skaber værdien, arbejdet eller arbejdskraften. For at betegne dette samfundsmæssige indhold i de tilsyneladende kun økonomiske begreber, kan vi nu sige, at det mest grundlæggende forhold i den kapitalistiske produktionsmåde er *kapitalforholdet*, forholdet mellem levende og dødt arbejde, mellem arbejde og kapital. I dette begreb er således hele merværditeorien indeholdt.

Et begreb som »produktivkræfternes udviklingstrin« er for så vidt også indeholdt i begrebet »kapitalforhold«, fordi kapitalforholdet netop siger noget om forholdet mellem kapital og lønarbejde. Produktivkræfterne indgår i kapitalforholdet, når de fungerer som kapital, altså i forholdet mellem de to elementer: produktionsmidler og arbejde, hvis kombination muliggør produktion af merværdi og dermed kapitalens eksistens som kapital.

En analyse af kapitalismens forskellige udviklingsformer og udviklingstrin kunne på dette grundlag f.eks. dreje sig om at undersøge, hvorledes dette kapitalforhold fremtræder, hvilke former det antager ved forskellige udviklingstrin i produktivkræfterne.

1. Se Petry: Der soziale Gehalt der marxschen Werttheorie, Jena 1916.

I og med at kapitalforholdet er det mest fundamentale begreb for den kapitalistiske produktionsmåde må statsanalysen også begrundes ud fra kapitalforholdets udvikling og dets forskellige udviklingsformer. Dette skyldes, at disse former selvfølgelig vil være bestemmende for, hvilke politiske former, dvs. statsformer, der følger af produktivkræfternes udviklingstrin.

I analysen af kapitalforholdets udvikling vil samfundets overbygning (politik, ideologi o.a.) naturligvis også have en vis effekt. Denne effekt vil ikke kunne forstås inden for rammen af en snæver økonomisk analyse – og den kunne man rettelig kalde »økonomicistisk«. Netop det problem forsøger vi at komme ud over ved at fundere analysen i kapitalforholdets udvikling, set som et samfundsmæssigt produktionsforhold. Hele problemet omkring forholdet mellem økonomi og politik i den marxistiske analyse, skal vi vende tilbage til senere.

Analysen af statens udvikling ud fra den stadigt mere samfundsmæssige (kapitalistiske) produktion er først dukket op igen i den marxistiske teoridannelse inden for de sidste 20 år.

Marx havde planlagt selv at skrive en bog om denne måde at analysere staten på – en bog, som skulle komme efter *Kapitalen*. Det eneste man kender til denne særlige bog om staten i dag er dels de teoretiske ansatser, som findes i *Kapitalen*, og dels forskellige udkast til emnestrukturering af bogen om staten.² På baggrund af emnestruktureringen er det muligt at rekonstruere den marxske statsanalyses nødvendige teoretiske udgangspunkt ud fra ansatserne i *Kapitalen*. Dette forsøger vi at gøre i afsnittet om *Kapital i almenhed*.

De analyser af de økonomiske statsfunktioner, som foretoges før denne seneste 20-års periode, kender ikke særlig meget til Marx' oprindelige intentioner, de tager i hvert fald ikke hensyn til dem. Egentlig er der ikke noget at sige til det, fordi disse forslag til emnestrukturering først blev offentlig kendt i Vesten i 1953, da Marx' »Grundrisse« udkom. Det betyder, at de tidligere økonomiske statsanalyser i høj grad formulerer sig ud fra en teori om en *alliance mellem stat og kapital*, hvor denne alliance er kommet i stand ud fra fælles interesser, korruption eller politisk afhængighed. Således betragtes staten generelt som den herskende klasses redskab til undertrykkelse af arbejderklassen.

I de nyere teorier som er dette nummers tema, er alliancetanken blevet ændret ud fra en antagelse om, at der må være mere komplekse forbindelser mellem den kapitalistiske produktionsmådes bestemmende forhold og statsapparatet, samt de statslige funktioner, hvor disse forbindelser må kunne udledes systematisk. Den generelle konstatering af, at den borgerlige stat er et resultat af det borgerlige samfunds klassedeling, kan derfor udvides og præciseres:

2. Se denne note efter artiklen.

nemlig med, at med den kapitalistiske produktionsmådes udvikling fastlægges bestemte funktioner for staten med hensyn til produktionen, cirkulationen og de foreliggende betingelser og skranker for kapitalens valorisering. Som helt almene funktioner for staten i kapitalismen kan anføres: regulering af den indre og ydre handel, sikring af lønarbejdets (fortsatte) eksistens, udvidelse af de mest udviklede kapitalfraktioners valoriseringskrav til at gælde for alle kapitaler (merværdibevægelser, »ulige bytte«). Ud fra disse almene overordnede funktioner er analyserne nået frem til en opdeling af kapitalismens udviklingsstadier, hvor der i hvert stadium er en specifik sammenhæng mellem produktionsmåde og stat:

1. det oprindelige eller manufaktur-stadium
2. fabriksvæsenets klassiske stadium eller den frie konkurrence
3. det imperialistiske eller alment monopolistiske stadium

Til det første stadium svarer den merkantilistiske form for statslig politik, der er karakteriseret ved omfattende statslige enkeltinterventioner. I den anden fase indskrænkes statsaktiviteten til kun at garantere produktionens politiske og retslige rammebetingelser. I den tredje fase må staten derimod gribe ind i den økonomiske udvikling som en totalproces og sikre produktivkræfternes videreudvikling, alt på grund af de stadigt tiltagende vanskeligheder for kapitalens valoriseringsproces, som følger af koncentrationsprocessen.

Denne stadietudvikling er alment accepteret blandt de fleste marxistiske teoretikere. Som en videreudvikling af den findes teorien om den *statsmonopolkapitalistiske fase*, hvor der med overgangen fra den alment monopolistiske kapitalisme til den statsmonopolistiske fase opstår en kvalitativt anderledes relation mellem stat og samfund. Denne nye relation føres tilbage til produktionens stadig mere samfundsmæssige karakter, som sprænger den private produktions grænser. Derfor nationaliseres visse produktionsgrene, dvs. produktionen gennemføres af det offentlige, af staten.³

Stadieteorien er meget generel og formuleret på et abstraktionsniveau, hvor det er umuligt at kritisere den, den er netop så generel, at den er altomfattende. Problemet med så generelle teorier er, hvordan man egentlig kan og skal anvende dem til at forklare mere konkrete, historiske udviklingsforløb og forandringer. En videnskabelig analyse af forandringer i forholdet mellem stat og samfund må naturligvis også bygge på begrundede historiske og teoretiske forudsætninger. Specielt kravet om begrundede historiske forudsætninger synes ikke at være opfyldt i stadieteorien.

3. Nærmere om statsmonopolkapitalismeteorien udvikling hos Petrowsky: Zur Entwicklung der Theorie des Staatsmonopolistischen Kapitalismus, i: Probleme des Klassenkampfes nr. 1, 1971 (Erlangen).

Kravet til en historisk-materialistisk statsteori må være, at den dels kan forklare enkelte nationalstaters og nationale økonomiers opståen og udvikling, og dels at denne analyse kan sammenkobles med en historisk-systematisk analyse af forandringerne i relationerne mellem basis og overbygning. Dvs. at statsteorien må omhandle både kapitalakkumulationens forløb og en bestemmelse af forholdet mellem økonomi og politik (= stat og statslige indgreb).

Nødvendigheden af at indkorporere den historisk-systematiske analyse i udviklingen af en marxistisk statsteori kan vi illustrere ved at se på et af de forhold, der begrunder statens omfattende indgreb i nyere tid: *nødvendigheden af en statslig regulering af produktionen*.

Denne nødvendighed tager sit udgangspunkt i et ret fundamentalt sted hos Engels.⁴ Engels fremfører, at følgen af den kapitalistiske produktions stadigt mere samfundsmæssige karakter bliver, at produktivkræfternes udvikling i privatbesiddelse nærmer sig grænsen for yderligere udvikling. Hermed bliver kapitalen ikke længere i stand til at gennemføre den nødvendige videreudvikling af produktivkræfterne, hvilket viser sig i kriser. Gennem disse kriser forvandles produktionsapparatet til aktieselskaber eller til statsejendom. Den udslaggivende betingelse for denne udvikling er for Engels de økonomiske love, som dikterer en bestemt udvikling som nødvendig.⁵ Overvindelsen af det kapitalistiske system gennem en samfundsmæssig produktionsorganisation (aktieselskaber, resp. statsejendom) bliver fastslået som en nødvendig udvikling i Engels' analyse, hvis denne nødvendighed er økonomisk uafviselig.

Og det er den for så vidt, som man kan påvise, at produktionen ikke længere lader sig gennemføre privatkapitalistisk. Engels anfører videre, at denne nødvendige udvikling først vil vise sig inden for den store trafik- og kommunikationssektor: post, telegraf, jernbaner m.v., hvor nationaliseringerne vil komme først.

Hvad Engels siger her, forsøger vi at arbejde videre med. De enkeltsektorer, som han nævner, er alle en del af de almene betingelser for den kapitalistiske produktion som sådan. Men det egentlige problem er, at man ikke kan fastslå abstrakt, hvilke produktionsbetingelser, der er almene. Det vil afhænge af, hvorledes kapitalakkumulationen er forløbet, hvilke udviklingstendenser, den har osv., alt sammen i en bestemt økonomisk og historisk struktur.

II. Kapital i almenhed

I det følgende skal vi gennemgå kortfattet,⁶ hvad der ligger i begrebet »kapital i almenhed« til forskel fra »de mange kapitaler«, og hvilke *metodiske konsekvenser* en udarbejdelse af disse begreber må få.

4. Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Marx-Engels-Werke Bd 20, s. 201 ff.

5. Engels, samme, s. 259.

6. Ud fra Rosdolsky, se s. 66.

Vigtigheden af begrebet »kapitalen i almenhed« ligger i, at netop dette begreb synes at være *nøglen til forståelsen af den marxske metode* til analyse af den kapitalistiske produktionsmådes udviklingslove.⁷ For i hvert fald at kunne foretage en foreløbig indkredsning af, hvilken teoretisk status dette begreb tillægges hos Marx, skal vi bl.a. spore dets oprindelse samt diskutere forbindelsen mellem Marx' forskellige enkeltanalyser.

I »Grundrisse« foretager Marx en meget konsekvent og fundamental skelnen mellem *kapital i almenhed* og *de mange kapitaler*. Karakteristisk for analysen af kapitalen i almenhed er, at den ikke omfatter alle de forhold, som fremkommer gennem kapitalernes (de mange kapitalers) indbyrdes konkurrence.⁸ I »Grundrisse« henvises gang på gang til problemer, som først kan behandles i betragtningen af konkurrencen, som følger langt senere: nemlig når begrebet kapitalen i almenhed er udviklet og bestemt.

Hvorfor nu det?

Den abstraktion, som foretages fra konkurrencen ved analysen af kapitalen i almenhed, er et nødvendigt moment i den marxske metode – nødvendigt fordi i konkurrencen fremtræder alle forhold fordrejet.

Konkurrencen er i og for sig intet andet end kapitalens forhold til sig selv som kapital – altså et bestemt indbyrdes forhold mellem en flerhed af kapitaler: »de mange enkeltkapitaler«. I denne form – som indbyrdes konkurrerende enkeltkapitaler – fremtræder kapitalen som sådan, kapitalen i almenhed. Men netop for at kunne begribe noget, som fremtræder i en eller anden form, må dette noget, som fremtræder, selvfølgelig selv undersøges. Dette krav om at abstrahere fra fremtrædelsesformens mangfoldigheder, har særlig stor betydning i forbindelse med konkurrencen af to grunde: dels fordi konkurrencen er den eneste mulige fremtrædelsesform for kapitalen som sådan, og dels fordi denne fremtrædelsesform fremstiller eller udtrykker alle forhold fordrejet.⁹ For at kunne udforske kapitalens love i deres rene form er det derfor nødvendigt at gå ud fra kapitalen i almenhed, og »forekomsten af de *mange* kapitaler må ikke her bringe uorden i betragtningen. De *manges* forhold skal tværtimod forklares efter at det, som alle har fælles – at være kapital – er betragtet.«¹⁰

Abstraktionen fra konkurrencen skal altså foretages for at finde de mange kapitalers fællestræk, og dette fællestræk er, at de er *kapital*. Når man ser bort fra alle deres særtræk som forskellige konkrete kapitaler, har de kun

7. Ud over Rosdolsky er det fremhævet af f.eks. H. Reichelt: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt 1970 (især s. 73–95), W. S. Wygodsky: Die Geschichte einer grossen Entdeckung, Moskau 1965 (især s. 117–130).

8. Marx, Brev til Kugelman d. 28.12.1868, i: Marx-Engels, Briefe über das Kapital, Erlangen 1972, s. 113.

9. Jfr. også afsnittet i Kapitalens 3. bog om den trinitariske formel (bog 3: 4).

10. Grundrisse, s. 416.

én egenskab fælles: deres egenskab af kapital.¹¹ Hvad er så det særegne for kapitalen? Her må vi huske, at kapital for så vidt blot er en sum penge, der fungerer på en ganske bestemt måde. Dvs. kapital er rigdom. Det særegne ved den kapitalistiske form for rigdom må derfor kunne adskille denne form fra andre historiske former for rigdom. Marx finder det, som adskiller pengene som kapital fra alle andre former i det forhold, at de er værdiynglende – dvs. at det karakteristiske ved kapitalen som sådan, kapitalen i almenhed, er dens *valoriseringsegenskab*.

Valoriseringen fremkommer i *produktionsprocessen*, hvorfor analysen af kapitalen i almenhed må begynde her. Og hermed bliver »kapitalen i almenhed« en begrebslig forudsætning for at kunne forstå kapitalforholdets indhold – forholdet mellem kapital og arbejde samt merværdien som produktionens drivende kraft.

Analysen af kapitalen i almenhed kan dog ikke indskrænkes til kun at omfatte den umiddelbare produktionsproces. Kapitalen skal forny sig, hvorfor det skabte produkt og merprodukt skal forvandles til penge, som så igen skal forvandles til kapital. Analysen af produktionsprocessen må altså fuldstændiggøres med analysen af *cirkulationsprocessen*, nøjagtig ligesom de reale processer fuldstændiggør hinanden. Analysen af cirkulationsprocessen omfatter også kun kapitalen i almenhed, da cirkulation jo karakteriserer enhver form for kapital og derfor kan og må begribes uden hensyntagen til de mange kapitalers vekselvirkning.

I cirkulationen fremtræder den skranke, som kapitalen sætter for sig selv. Cirkulationen er nødvendig, men den tager tid, og i dette tidsrum kan kapitalen ikke valoriseres. Omfanget af kapitalens valorisering afhænger derfor af 2 forhold: dels det tidsrum, hvori den skaber værdi (produktionsprocessens varighed) og dels det tidsrum, hvori værdien realiseres (cirkulationsprocessens varighed).

I produktionsprocessen kan kapitalens merværdi, som udtrykker hvor meget den valoriseres, måles ved sit egentlige mål: merarbejdstiden. Men som en følge af cirkulationens nødvendighed og den dermed følgende manglende eller endda negative valorisering, kan valoriseringen ikke længere måles på samme måde, når begge processer betragtes som sammenhørende.

I analysens videre forløb antager merværdien profittens forvandlede, afledte form, og merværdiraten antager profitratens form. Det er kun den totale profit, som falder sammen med den totale merværdi – enkeltkapitalerne kan hver især opnå mere eller mindre af profitten alt efter deres størrelse, uanset om de har bidraget til merværdiens skabelse eller ej. Dette spørgsmål henvises i

11. Jfr. Vareanalysen, Kapitalen I: 1, kap. I, hvor udledningen af værdibegrebet er metodisk parallel til bestemmelsen af kapitalbegrebet.

»Grundrisse« til behandling »i betragtningen af de mange kapitaler«,¹² fordi det forudsætter konkurrencen og dermed principielt udelukkes på det analyse-niveau, som omfatter kapitalen i almenhed.

Som en foreløbig sammenfatning kan vi sige følgende om de forskellige begreber:

De *mange kapitaler*, enkeltkapitalerne, er underlagt konkurrencens vilkår, og de betragtes af Marx alle som brudstykker af den *samfundsmæssige totalkapital*. Deres bevægelse er både deres individuelle bevægelse og samtidig integrerende led i totalkapitalens bevægelse. Selv om totalkapitalen kun er summen af de individuelle kapitaler, udviser den alligevel en forskellig karakter fra hver af de individuelle kapitalisters kapital. Den samfundsmæssige totalkapital er således en helhed med en reel eksistens som er forskellig fra de individuelle reelle kapitaler.

De individuelle reelle kapitalers indbyrdes forhold er bestemt af, at de samtidig er dele af den samfundsmæssige totalkapital. Merværdiens bevægelse fra produktive til ikke-produktive kapitaler er f.eks. kun mulig, fordi både produktive og ikke-produktive kapitaler er dele af den samfundsmæssige totalkapital. Netop som dele heraf tilflyder dele af merværdien de kapitaler, som ikke selv har medvirket til dens skabelse.

Den samfundsmæssige totalkapital er også en begrebslig abstraktion – et idealt gennemsnit af de mange kapitaler – og den optræder som en nødvendig begrebslig forudsætning for analysen af de mange enkeltkapitalers indbyrdes vekselvirkning i konkurrencen.

Kapitalen i almenhed har i sig selv ikke nogen reel eksistens, men er alene en begrebslig abstraktion.¹³

Den marxske analyse foregår altså på to niveauer, som bør holdes adskilt: dels på et niveau, som omfatter *kapitalen i dens realitet* (de mange enkeltkapitaler, som i deres sammenfatning udgør den samfundsmæssige totalkapital) og dels på et niveau, som omfatter *kapitalens begreb* (kapitalen i almenhed). Analysens første del – kapitalen i dens realitet – er i den marxske metodologi et abstrakt-dialektisk billede af »den virkelige bevægelse, hvori kapitalen *bliver til*.« Altså et billede af selve kapitalens tilblivelsesproces, som ikke blot er noget, der foregik for mange år siden, men netop er en evigt gentagende proces, som udspiller sig for vore øjne dag for dag. Den vigtigste forudsætning for at kunne analysere og forstå denne proces, er dog, at disse virkelige processer kan bringes på deres begreb – altså at de kan analyseres ud fra den begrebslige abstraktion: kapitalen i almenhed.

12. Grundrisse, s. 645–46.

13. Det er naturligvis ikke en abstraktion, som svæver frit i forhold til de reale forhold, men omvendt de reale forholds begrebslige udtryk, jfr. note 2.

Den skarpe adskillelse, mellem analysen af kapitalen i almenhed og analysen af de mange kapitaler, som indtil nu hovedsagelig er beskrevet ud fra »Grundrisse« gælder også for »Kapitalen«.

Kapitalens 1. og 2. bind omhandler hhv. produktions- og cirkulationsproces, og de begrænser sig til en »abstrakt betragtning af kapitadannelsesfænomenet«¹⁴ samt cirkulations- og reproduktionsprocessen »i dens fundamentalform«, dens »mest abstrakte udtryk«.¹⁵ Dvs. at der i disse to første bind foretages en analyse, som udelukkende omhandler kapitalen i almenhed. Den gennemgående antagelse må derfor i disse to bind være, at varerne sælges til deres værdi. Kapitalens 3. bind går derimod flere steder ud over kapitalen i almenhed. Fremstillingen »nærmer sig skridtvis« den form, hvori »de skikkelser, som kapitalen antager . . . på samfundets overflade, i de forskellige kapitalers vekselvirkning i konkurrencen og i produktionsagenternes almindelige bevidsthed«.¹⁶ Hermed antydes en metodologisk forskel mellem bind 1–2 og bind 3, som her er formuleret som forskellen mellem analysen af kapitalen i almenhed og analysen af de mange kapitaler. Med overgangen til enkeltkapitalernes niveau kan analysen udvides til at omfatte problemer, som kun kunne antydes på det tidligere undersøgelsestrin. Vareværdier forvandles til produktionspriser, merværdien til profit, merværdien spaltes op i driftsherrevinst, rente og jordrente osv.

Netop denne overgang fra værdi til pris eller fra analyse af kapital i almenhed og analyse af de mange kapitaler er blevet totalt misforstået af utallige marxkritikere. Fælles for dem er, at de betragter denne overgang som et logisk brud, hvor det ikke lykkes Marx at etablere en forbindelse mellem værdianalyse og prisanalyse.¹⁷ Det er karakteristisk for disse marxkritikere, at de aldrig har forstået det egenartede i den marxske metode, i den dialektisk-logiske fremstillingsform. Derfor kritiserer de den marxske analyse ud fra traditionel formallogik og borgerlige økonomiske kategorier.¹⁸

Langt mere katastrofal for den marxistiske videnskabs udvikling er dog den manglende forståelse af den marxske metodologi hos en række marxistisk orienterede økonomer, og det viser sig i deres behandling af profitraten, især loven om profitratens tendens til fald.¹⁹ Da dette kan være et eksempel på

14. 1: 1, s. 281 (noten).

15. 2: 2, s. 584 og 643.

16. 3: 1, s. 36.

17. Den nok mest markante kritik er *Böhm-Bawerk*: Zum Abschluss des Marxschen System, hvor det fremhæves, at det ikke lykkedes for Marx at eftervisse sammenhængen mellem værdi- og prisanalysen, hvorfor værdi- og merværditeorien er uanvendelige.

18. Dette er ikke ment som en egentlig tilbagevisning af disse Marx-kritikere. Vi håber at kunne vende tilbage til disse problemer og behandle dem mere udførligt i et senere nummer.

19. Det gælder eksempelvis Baran & Sweezy: Monopolkapitalen, I-II, Oslo 1971, J. Gillmann: Das Gesetz des tendenziellen Fall der Profitrate, Frankfurt 1969, I. Grünbaum: Kapitalismens politiske økonomi, Kbh. 1970. Se også *Kapitalismus und Krise*, Frankfurt 1970, som indeholder forskellige bidrag omkring profitratens fald eller mangel på samme.

vigtigheden af at skelne mellem de to anførte analyseniveauer, skal vi se lidt nærmere på det.

I sin analyse i Kapitalens 3. bind forsøger Marx at sammenfatte den kapitalistiske produktionsmådes iboende skranke som profitratens tendens til fald. Dette fald fremkommer som en følge af den bestandige tvang overfor kapitalen til at forøge dens organiske sammensætning – en tvang, som fremstår som en ydre nødvendighed ud fra de mange kapitalers indbyrdes konkurrence. Netop forøgelsen af kapitalens organiske sammensætning sætter objektive skranke eller grænser for en forøgelse af merværdien, hvorfor profitraten nødvendigvis må få en historisk faldende tendens.

Hovedproblemet omkring profitraten er, hvilket analyseniveau denne lovmæssighed omfatter, altså hvor dens gyldighedsområde er. I sin analyse taler Marx om den *almene* profitrate, altså *profitraten for den samfundsmæssige totalkapital*. Det er denne profitrate, som historisk set udviser en faldende tendens. Netop derfor er det en misforståelse at søge at beregne profitraten for hver enkelt kapital og ad denne vej søge at be- eller afkræfte denne lovmæssighed.

I og med at profitraten vedrører den samfundsmæssige totalkapital har den intet at gøre med den enkelte kapitalers profit på bekostning af en anden. For at få disse forhold med i analysen, må man inddrage forhold som gennemsnitsprofitrate, profitrateudligninger, forholdet mellem profittens rate og masse, hvor en vækst i massen inden for visse grænser kan opveje et fald i raten osv. Når alle disse forhold inddrages i analysen viser det sig, at de forskellige enkeltkapitaler ikke afkaster profit i forhold til deres organiske kapitalsammensætning, men i forhold til deres størrelse. Marx skriver for så vidt selv, at hans analyse af profitraten kun omfatter den samfundsmæssige totalkapital: »I generelle undersøgelser af denne art forudsættes det i det hele taget altid, at de reale forhold svarer til deres begreb, eller hvad der er det samme, de reale forhold fremstilles kun for så vidt de udtrykker deres egen generelle type«.²⁰ Alt i alt betyder det, at man ikke kan tillægge profitraten og dens tendens til fald nogen forklaringsværdi hvad angår de konkrete, reale enkeltkapitaler (f.eks. den konkrete, reale kapital som er udlagt i Lindøværftet).

Profitratens faldende tendens er hos Marx en *historisk* lovmæssighed – altså en *udviklingstendens*, og *den sætter sig aldrig reelt igennem*. Dette betyder, at profitratens tendens til fald ikke er et empirisk begreb, som lader sig måle. Tværtimod. Den eneste måde, hvorpå denne tendens fremtræder i det virkelige forhold mellem *mange reale kapitaler* er som *konkrete modgående årsager*, hvoraf Marx bl.a. an-

20. 3: 1, s. 187.

fører forøgelse af merværdiraten (intensivering af arbejdet), billiggørelse af den konstante kapital, f.eks. gennem import. Hertil kan føjes statslige indgreb. Det eneste, som kan måles og konstateres empirisk bliver altså en række konkrete modgående faktorer, som kun teoretisk – på grundlag af begrebet om kapitalen i almenhed – kan forklares som fremtrædelsesformer for profitratens tendentielle fald.

Vi har her søgt at vise, at der i den gængse behandling af profitraten og dens tendens til fald findes to sammenhængende fundamentale fejltolkninger af den marxske metode. For det første foretages en forskydning af lovmæssigheder med et ganske bestemt gyldighedsområde (kapital i almenhed, resp. samfundsmæssige total kapital) til at have umiddelbar gyldighed for et helt andet område (de mange kapitaler). For det andet mangler en virkelig forståelse af den marxske videnskabelige metode, hvilket gør, at teoretiske begreber tildeles status som reale, konkrete kategorier – empirisk konstaterbare størrelser. Hermed forvrænges den marxske videnskabsopfattelse, idet alt det særegne forsvinder: væk er den marxske dialektisk-logiske metode (Marx' berømte 'retvending' af Hegel).²¹

III. Forholdet mellem økonomi og politik

Grundlaget for udviklingen af en marxistisk statsteori er lagt i Marx' arbejder. Her er fremhævet, at der med den kapitalistiske produktionsmådes udvikling sker en fordobling af samfundet i *samfund og stat*. Netop denne fordobling rejser en række metodiske problemer for den marxistiske statsanalyse, f.eks. hvordan denne fordobling skal analyseres, eller med andre ord: hvilke metodiske krav må en statsanalyse opfylde?

I overensstemmelse med den marxske udformning af den historiske materialisme, må staten ses som en del af det samfundsmæssige liv, som rejser sig på den materielle produktions grundlag. Hvor den materielle produktion altid er samfundets egentlige basis, må staten i hvert fald i første omgang betragtes som en del af den samfundsmæssige overbygning. Dermed kan vi opstille kravet om, at analysen af staten i dens politiske struktur *også* må indeholde en bestemmelse af forholdet mellem økonomi og politik. Det vil altså ikke være tilstrækkeligt at analysere staten som en blot politisk struktur: denne politiske strukturs oprindelse i og udvikling af økonomien må først og fremmest bestemmes.

I statsanalysen gælder det således om at fremstille statens væsentlige fælles-træk, set som en konsekvens af det borgerlige samfunds økonomiske struktur.

21. Marx' Efterskrift til 2. oplag, 1: 1, s. 105.

Her må man abstrahere fra de forskellige udviklingstrin, som den kapitalistiske produktionsmåde er på og fra de forskellige landes specifikke historiske forskelle. Dette krav opstilles, fordi: »De forskellige kulturlandes forskellige stater (har), trods den brogede forskel imellem dem, hvad formen angår, alle det tilfælleles, at de står på det moderne borgerlige samfunds grund, kun at dette samfund er mere eller mindre udviklet i kapitalistisk henseende. De har derfor også visse væsentlige karaktertræk tilfælles«. ²²

Med hvilke væsentlige karaktertræk er så fælles for de forskellige stater? Svaret på dette spørgsmål er afhængigt af, hvem der svarer, dvs. hvilket udgangspunkt analysen har.

Det er ubestrideligt – i hvert fald blandt marxister – at staten under kapitalismen er et organ gennem hvilket kapitalen opretholder sit herredømme over lønarbejdet, altså merværdiproduktionen – eller kapitalistklassen sit herredømme over arbejderklassen. Allerede i formuleringen af enigheden, træder divergenserne frem. *En analyse med udgangspunkt i økonomien (i vid forstand, dvs. produktionen) vil analysere staten ud fra udviklingen i forholdet mellem kapital og lønarbejde, kapitalforholdet*, mens en analyse med udgangspunkt i *politikken* betragter staten ud fra forholdet mellem klasserne: *kapitalist- og arbejderklassen*.

Forskellene mellem de to udgangspunkter gør analyserne meget forskellige. Den »økonomiske« analyse ser det som sin hovedopgave at analysere statens opståen og dens udviklingstedenser ud fra de *lovmæssigheder*, som gælder for den kapitalistiske produktionsmådes udvikling. Disse lovmæssigheder forklarer statens opståen og dens forskellige former, hvilket vi skal vende tilbage til senere.

Den »politiske« analyses mål er at forstå statens udvikling som en konsekvens af *klassekampens udvikling*. Fortalerne for denne sidstnævnte opfattelse finder man i de forskellige franskinspirerede analyser af den kapitalistiske stat – frem for alt Nicos Poulantzas.²³ Her betragtes staten som et rent politisk organ, som sikrer de politiske interesser for kapitalistklassen som helhed. Denne sikring kan gennemføres, fordi staten er relativt uafhængig af kapitalistklassens forskellige fraktioner, og derved bliver staten i stand til at gribe ind – intervenere – mod disse enkeltfraktioners interesser.

Statens forskellige funktioner falder hos Poulantzas alle inden for den generelle tre-delning som økonomiske, politiske og ideologiske funktioner, hvor denne tredeling svarer til niveauerne i produktionsmådens struktur.

Den skarpe adskillelse, som de franske forskere kan foretage mellem statens forskellige funktioner, er en naturlig konsekvens af den skarpe niveauopdeling af produktionsmådens struktur.

22. Marx: Kritik af Gothaprogrammet, MEUS II, s. 25.

23. Poulantzas: Politisk makt och sociala klasser, Mölndal 1968.

Et tredje forhold må også nævnes, nemlig det, at de forskellige niveauer er relativt autonome i forhold til hinanden.

På basis af disse tre forhold – statens relative uafhængighed af klassefraktionerne, tre-delingen af produktionsmådens struktur og de tilsvarende statslige funktioner samt den relative autonomi – må Poulantzas definere staten som *sammenholdsfaktor*: den er sammenholdsfaktor for de relativt autonome niveauer og for de kæmpende klassefraktioner.

Det forekommer indlysende, at et udgangspunkt, som gør det politiske niveau relativt autonomt, også vil kunne analysere staten som en *rent politisk* institution eller form. Denne politiske form har dog ganske vist både økonomiske og ideologiske funktioner, ligesom økonomien også siges at være bestemmende i *sidste* instans – et forhold, som Poulantzas hyppigt overser i sin analyse. Han analyserer staten uden i nævneværdig grad at forbinde de specifikke former, som de statslige interventioner antager, til forandringerne i produktionsmådens økonomiske struktur. Hans analyse af statens specifikke træk og dens ofte modsigelsesfulde interventionsformer forbindes udelukkende til de ændringer, der foregår på det politiske niveau. Her synes alle forandringer at være resultatet af forandringer i forholdet mellem klasser og klassefraktioner, der fremstår som sociale kræfter, selv om den egentlige forandring nok ligger i de forandrede betingelser for kapitalens reproduktionsproces, som er en konsekvens af kapitalismens progressive udvikling.

Disse kritiske indvendinger mod den »franske« marxismes statsopfattelse ligger altså begrundet i deres utilstrækkelige angivelse af forholdet mellem *den relative autonomi* og *bestemmelsen i sidste instans*. Grænserne mellem det relativt autonome niveaus selvstændige udvikling og dets overdeterminerede udvikling er uklare. Det virker som om man argumenterer efter disse linjer: Økonomien er bestemmende i sidste instans. Men niveauerne er relativt autonome, også det politiske. Derfor kan analysen begrænses til dette politiske niveau, hvor den politiske struktur, staten, er lokaliseret.

Som politisk struktur har staten tre funktioner: økonomisk, ideologisk og politisk, hvor statens ideologiske og økonomiske funktion er overbestemt af dens politiske funktion.²⁴ – På denne måde forsvinder det økonomiske niveau ud af analysen *som bestemmende for grænserne for det relativt autonome politiske niveaus selvstændige udvikling*, – eller også må man arbejde med en overoverbestemmelse.

24. »Statens teknisk-økonomiske og ideologiske funktioner er imidlertid overbestemte af den egentlige politiske funktion – den som vedrører den politiske klassekamp – derigennem at de udgør modaliteter af statens globale rolle som sammenholdsfaktor for en formations enhed.« (N. Poulantzas: Politisk makt och sociala klasser, Mölndal 1968, side 50).

Hos Poulantzas er det politikken, der griber ind i økonomien gennem statens økonomiske funktioner, hvor det snarere burde være økonomien, der satte grænserne for politikken indgrebsmuligheder og -vilkår.

Staten kan ikke forstås som hverken et rent politisk instrument eller som en institution, der er isoleret fra kapitalen. Den må forstås som den særlige form hvori kapitalens samfundsmæssige eksistens sætter sig igennem ved siden af og uden for konkurrencen. Først når analysen af staten sætter staten i forbindelse med kapitalforholdets udvikling og kapitalismens almene bevægelse- og udviklingslove, bliver man i stand til at forstå, *hvorfor* staten varetager kapitalens interesser som kapital – dens fællesinteresser – og hvorfor denne varetagelse sker på en modsigelsesfuld måde.

Det modsigelsesfulde i statens handlinger udspringer af, at staten ikke er direkte underlagt konkurrencens love samtidig med, at disse love sætter betingelser og grænser for de statslige interventioner.

I sin grundlæggende karakter er staten således ikke-kapitalistisk i en kapitalistisk produktionsmåde – ellers kunne staten overhovedet ikke gribe ind overfor kapitalismens iboende bevægelsesevne, som enhver enkelt-kapitalist jo er underlagt.

Spørgsmålet er, hvorledes økonomien sætter grænserne for politikken, og det kan naturligvis ikke afgøres vilkårligt og definatorisk, men må bestemmes konkret og historisk. Dermed bliver det egentlige problem, såvel for den videnskabelige analyse som for den politiske strategi, at kunne analysere og bestemme forholdet mellem økonomi og politik i et bestemt land med et givet niveau af kapitalistisk udvikling, hvor forudsætningen er en udarbejdet teori om statens væsentlige fællestræk. Og her er analyser, som kun bestemmer den borgerlige stats *almene* opgaver (f.eks. økonomiske, politiske og ideologiske) utilstrækkelige.

Noget andet er, at emnet: den borgerlige stat, endnu er så relativt udforsket, at det endnu i lang tid fremover vil være nødvendigt med analyser af denne type. Den egentlige politiske strategi må naturligvis udspringe af konkrete analyser, som i sig selv stadig må være funderet i og en del af den omfattende bestemmelse af forholdet mellem økonomi og politik.

Dette betyder, at analyser af den borgerlige stats *form* og *organisation* er uanvendelige i sig selv som retningsgivende for den politiske strategi, samtidig med, at de er videnskabeligt uinteressante, så længe de mangler den omfattende bestemmelse af forholdet mellem økonomi og politik. Det samme gælder for analyser af statsformernes historiske udvikling, f.eks. analyser af den feudale kontra den kapitalistiske statsform, deres statsapparat etc. Eller med Marx' ord:

»Det er altid de umiddelbare relationer mellem produktionsbetingelsernes ejere på den ene side og de umiddelbare producenter på den anden – relationer, hvis form i hvert enkelt tilfælde svarer til et bestemt udviklingstrin i den måde,

arbejdet udføres på, og dermed i arbejdets samfundsmæssige produktivkraft – hvori vi finder den *inderste hemmelighed*, det skjulte grundlag for hele samfundets opbygning og derfor også for den politiske form, som suverænitetsog afhængighedsforholdet antager, kort sagt for den til enhver tid herskende specifikke *statsform*«. ²⁵

Og det, som her er fremført om statens form (konstitutionelt monarki, parlamentarisk republik osv.) gælder også for den organisation, som staten giver sin politiske magt (centraliseret magt, føderativ struktur, kooperativ føderalisme osv.).

Selv om vi således her opstiller et fundamentalt krav om, at bestemmelser af statens form og organisation må begrundes i og forklares ud fra selve kapitalforholdet, må det ikke læses som en vulgærmarxistisk opfattelse. Den simple vulgærmarxisme ville her altid *reducere* spørgsmålet om politik til økonomiens niveau.

Forholdet er jo langt mere kompliceret – så kompliceret, at en sådan reduktion altid vil være utilladelig. For så vidt er Poulantzas' fremhævelse af niveauernes relative autonomi både velbegrundede og teoretisk frugtbare, selv om det tidligere blev fremhævet, at han tilsyneladende gør dem mere autonome end relative. Allerede Engels forsøgte at redegøre for dette komplicerede forhold:

». . . den nye selvstændige magt (dvs. staten) må ganske vist *i det store og hele* følge produktionens bevægelse, men virker også tilbage på produktionens betingelser og forløb i kraft af sin *relative indre selvstændighed*, som den engang har fået overdraget og stadig udvikler videre. Det er en vekselvirkning mellem to *ulige* kræfter: på den ene side den økonomiske bevægelse, der gør sig gældende, og på den anden side den nye politiske magt, der stræber efter størst mulig selvstændighed og, da den nu engang er blevet indsat, også har sin egen bevægelse. *I det store og hele* er det den økonomiske bevægelse, der gør sig gældende, men den er også genstand for tilbagevirkning fra den politiske magt, som den selv har indsat, og som er udstyret med relativ selvstændighed – en bevægelse, der på den ene side er statsmagtens bevægelse, og på den anden side den oppositionsbevægelse, der skabes samtidig med denne«. ²⁶

Den borgerlige stats konstituering »ved siden af og uden for det borgerlige samfund« ²⁷ skaber samtidig muligheden for, at den i relativ selvstændighed kan gribe ind i samfundet – men stadig under generel dominans af økonomiens

25. Kapitalen 3: 4, s. 1018 – min fremhævelse.

26. Engels: Brev til Schmidt, MEUS II, s. 493 – min fremhævelse.

27. Die Deutsche Ideologie, MEW 3, s. 62. Det er naturligvis problematisk her at referere til dette skrift som en slags »bevis«, eftersom der jo er forskel på Marx' analyser i de tidligere skrifter og i Kapitalen. Det generelle princip for anvendelsen af analyserne fra de tidligere skrifter må være at læse dem gennem de mest udviklede, altså gennem Kapitalen. Derfor kan betragtningen af staten som stående ved siden af og uden for det kapitalistiske samfund kun specificeres gennem det forhold, at staten er ikke-kapitalist i et i øvrigt kapitalistisk samfund. Jfr. Altwater-artiklen.

bevægelse. Forestillingen om den autonome stat – det subjekt, som regulerer den samfundsmæssige udvikling uden ydre grænser – ligger således begrundet i den borgerlige stats almene karakter. Det samme gør muligheden for statsapparatets selvstændiggørelse i bureaukrati. Her begrundes også, at de politiske partier i senkapitalismen løsrives fra og selvstændiggøres i forhold til de samfundsmæssige klasser og bliver til en slags statspolitiske foreninger.

Sammenfattende kan vi anføre, at statens forskellige fremtrædelsesformer i statsform, organisation, partistruktur, statsapparat osv. er varierede og mangfoldige. Herved opstår det problem, at disse »politiske« fremtrædelsesformer ikke kan forbindes umiddelbart som konkrete fænomener til en given økonomisk struktur. Dvs. at den *politiske form* kun kan føres tilbage til sit *økonomiske indhold* gennem en analyse. Den almene sammenhæng mellem stat og kapital forhindrer altså ikke »at én og samme økonomiske basis – én og samme ifølge de vigtigste betingelser – i kraft af utallige forskellige empiriske omstændigheder, naturlige betingelser, racemæssige forhold, historiske indflydelser, der virker udefra osv., kan opvise uendelig mange variationer og afskygninger i sin fremtræden, som kun kan forstås gennem analyse af disse empirisk givne omstændigheder«. ²⁸

Den nødvendige analyse af disse mangfoldige fremtrædelsesformer – disse empirisk givne omstændigheder – må følge de almene metodiske retningslinier, som karakteriserer resten af den marxske analyse. Dvs. at den videnskabelige analyse skal være *dobbelt*: den skal både analysere disse fremtrædelsesformer med henblik på at finde frem til det væsentlige, nemlig de egentlige udviklingsog bevægelseslove for den kapitalistiske produktionsmåde, samtidig med, at den skal vise, at de mangfoldige fremtrædelsesformer er den eneste mulige form, hvori det væsentlige fremtræder.

I forbindelse med bestemmelsen af forholdet mellem økonomi og politik ved analysen af den politiske form: staten, er det væsentlige naturligvis økonomien, kapitalismens bevægelseslove, mens det fremtrædende vil være den politiske form. Derfor må statsanalysen kunne bestemme statens opståen og udvikling ud fra disse love.

Vi gør os altså til talsmænd for en fremgangsmåde, hvor man »går på to ben«, frem for en fremgangsmåde, hvor man isolerer den politiske form og kun betragter dens indholdsmæssige side som bestemmende i sidste instans.

28. Kapitalen, 3: 4, s. 1018.

2. I Grundrisse (Frankfurt u.å.) anfører Marx sin plan således (s. 175):

»I 1. Kapitalens almene begreb.

2. Kapitalens særtræk: flydende kapital, fast kapital (kapital som livsfornødenheder, som råstof, som arbejdsinstrument).

3. Kapitalen som penge.

II 1. *Kapitalens kvantitet. Akkumulation.*

2. *Kapitalen målt ved sig selv. Profit, Rente. Kapitalens værdi*, dvs. kapitalen til forskel fra sig selv som rente og profit.

3. *Kapitalernes cirkulation*

a. Bytning mellem kapital og kapital.

Bytning mellem kapital og revenu. Kapital og *priser*.

b. *Kapitalernes konkurrence.*

c. *Kapitalernes koncentration.*

III Kapitalen som kredit.

IV Kapitalen som aktiekapital.

V *Kapitalen som pengemarked.*

VI Kapitalen som rigdommens kilde. Kapitalisten. Efter kapitalen skulle grundejendommen behandles. Herefter lønarbejdet. Når alle 3 er forudsat, så *prisernes bevægelse* som cirkulation, men nu bestemt i sin indre totalitet. På den anden side de tre klasser, som er sat i produktionen i deres tre grundformer og forudsætning for cirkulationen. Så *staten*. (Stat og borgerligt samfund – Skatterne, eller eksistensen af uproduktive klasser – Statsgælden – Befolkningen – Staten udadtil: Kolonier. Udenrigshandel. Vekselkurs. Pengene som international mønt. Endelig verdensmarkedet. Det borgerlige samfunds overgriben = dominans over staten. Kriserne. Opløsning af den på bytteværdi grundede produktionsmåde og samfundsform. Den reale sætten af det individuelle arbejde som samfundsmæssigt og vice versa.)«

Vi ser i denne plan over Marx' analyse af det borgerlige samfunds anatomi – den politiske økonomi – at den første forudsætning er *Kapitalen i almenhed*. Hvis kapitalens almene begreb ikke er udviklet, er det umuligt at gennemføre resten af analysen, idet kapitalen i almenhed er den begrebslige og teoretiske forudsætning for at kunne analysere dels de mange *enkeltkapitaler* og deres indbyrdes relationer som det teoretiske begrebs reelt-konkrete eksistensform, og dels forudsætning for analysen af *staten*. Dvs. at staten som politisk form må bestemmes ud fra sit økonomiske grundlag, som efter denne planskitse ligger i begrebet kapitalen i almenhed.

Rosdolsky anfører følgende sammenhæng mellem Marx' oprindelige plan for analysen af den politiske økonomi, som var planlagt i 6 bøger, og den færdige »Kapital« 3 bøger (i: Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapital, Frankfurt 1969, s. 78):

Den oprindelige plan

(6 bøger)

I. Om kapitalen

a. *Kapital i almenhed*

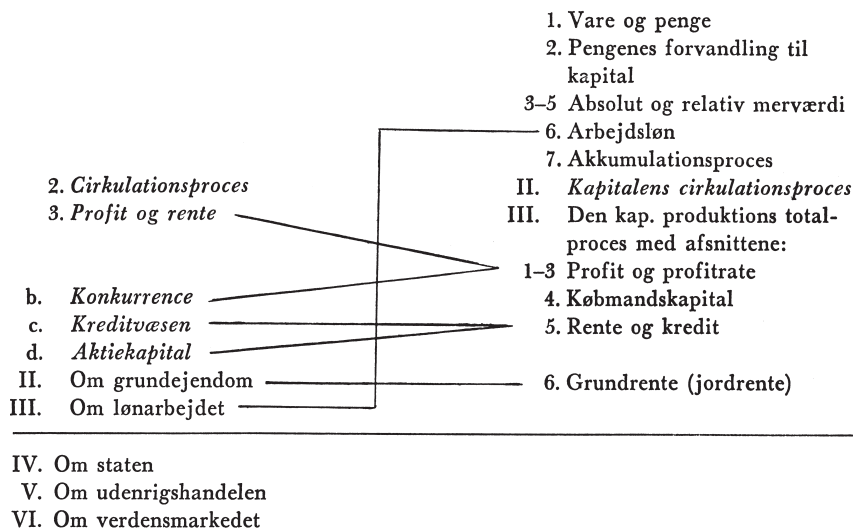
1. *Produktionsprocessen*

Den forandrede plan

(3 bøger)

»Kapitalen«

I. *Kapitalens produktionsproces med afsnittene:*

Denne planoversigt synes at vise helt det samme, som Marx' egen planskitse. Betydningen af begrebet: kapitalen i almenhed for den marxiske analyse kan ikke bestrides.

Det problem, som man videre kan tage op i forbindelse med hvorledes Kapitalen opstod, er: hvilken betydning har disse planændringer for marxistisk videnskab i dag? Har de egentlig interesse uden for en snæver kreds af »marxologer«? Ja, det har de naturligvis. Deres betydning er *metodisk*. Man må her huske, at de fleste af hovedelementerne i kritikken af den politiske økonomi er udviklet mindst 10 år før Kapitalens 1. bind udkommer. (Manuskript til Grundrisse er færdigt 1857, Kapitalens 1. bind udkommer 1867).

Det, man må spørge om, er, hvorfor Marx så er så længe om at forberede denne udgivelse, når det meste af materialet ligger færdigt indholdsmæssigt set? Det eneste fornuftige svar på dette spørgsmål er, at Marx skulle udarbejde den politiske økonomis *metode*, dens fremstillingsform med dens nøjagtige historisk-systematiske og dialektisk-logiske udledninger for at kunne formulere den reelt-konkrete bevægelse – den virkelige udviklings bevægelse – i dens *passende* teoretisk-begrebslige form. Den marxistiske videnskabelige metode er jo netop en metode, som genspejler den materielle udvikling i begrebets teoretiske form, jfr. Indledningen til Kapitalen.

Det er et meget stort emne, vi her forsøger at skitsere i al korthed. I gennemgangen af begrebet kapital i almenhed og dets forbindelse til de mange enkeltkapitaler, skal vi forsøge at indkredse disse metodiske aspekter lidt mere inden for dette ene felt.